

van, ők a „nemzeti” mellett vannak inkább. HERRGEN AMMONnak a definícióját tekinti kiindulópontnak: egy nyelv akkor többközpontú, ha egynél több országban használják hivatalos nemzeti vagy hivatalos regionális nyelvként, s ha ennek következtében alakultak ki benne standardnyelvi különbségek (143). De milyen eredményekre vezetett a SCHMIDLIN vezette percepció vizsgálat? Arra a kérdésre, kik beszélnek a legjobb Hochdeutschot, a megkérdezett 908 adatközlő nagy része Észak-Németországot jelölte meg, ami pedig az írott standardot illeti, a válaszadók 55%-a Németországot, 42%-a Svájcot, 25%-a Ausztriát nevezte meg). SCHMIDLINT meglepte az eredmény, mert az adatok ellentmondanak az egy ideje már favorizált policentrikus modellnek, s egyértelműen az egyközpontú modellnek felelnek meg. Egy következtetés: az országhatárokat mint erős kognitív és pragmatikai határokat komolyan kell vennünk (147). A vizsgálatok arra mutatnak HERRGEN szerint, hogy a német nyelvterületen a célnorma változóban van, s a németországi standard felé irányul Németországon kívül is. A németországi német standardot az osztrákok is „reines Hochdeutsch”-nak (tisztá németnek) érzékelték. Jelenleg Ausztriában két elfogadott célnorma van a szóbeliségben: az ausztriai és a németországi. Hogy mi az oka a Németországi központúságnak, arra HERRGEN AMMON mondatával válaszol: aszimmetria van a német nemzeti nyelvi központok között (155). Ennek viszont nem nyelvi, hanem nyelven kívüli (gazdasági, politikai, demográfiai, történelmi, szociokulturális) okai vannak. A helyzet pontos leírására HERRGEN szerint a nyelvidinamika-elmélet alapján álló kutatás hivatott. HERRGEN úgy véli, hogy az egyközpontú elképzelésnek a többközpontúval való leváltása a 20. század közepén a germanisztikai nyelvtudományban leíró szempontból adekvát volt. A 21. századot viszont az új médiaforradalom nyelvi hatásai alakítják. S ezek egyebek mellett nemzeteken átívelő szóbeliségnormák terjedésében mutatkoznak meg (157).

KISS JENŐ

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Major Hajnalka, Retorika és szövegalkotás

TEPA Könyvek, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015. 339 lap

A tartalmilag és kivitelét illetően is igényes könyv mindenekelőtt két fontos jelenségre irányítja rá a figyelmet. Az egyik az, hogy egy könyvsorozatról van szó. A hátsó borítón található kiadói ajánló szerint „a Takács Etel Pedagógiai Alapítvány kuratóriuma 2015-ben kiadványsorozatot indított azzal a céllal, hogy érkező doktori disszertációkat és szakdolgozatokat hozzáférhetővé tegyen a szélesebb közönség, illetve az érdeklődő olvasók számára”. A névadó tevékenységének és az alapítvány profiljának megfelelően ezek a kiadványok a nevelés- és a nyelvtudományok területéhez kapcsolódnak. Számuk a második évben máris tizenhatra rúg.

A másik jelenség ugyancsak leírható egy sorozattal. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Iskolájában 2009-ben Gösy Mária vezetésével Alkalmazott Nyelvészeti program indult; és a hallgatók az elmúlt években több PhD-értekezést védtek meg épp a két, említett területről. Az alkalmazott tudományok között jelentős a retorikai alprogram, ami új szempontokkal gazdagítja az anyanyelv és az irodalom tanítását. A retorika rokon tudomány-

területekhez kapcsolódik, és korábban nem elemzett korpuszokat is vizsgálódás tárgyává tesz. PhD-értékeztésekben feldolgozták például a Kossuth Lajos szónokverseny szövegeit, politikai beszédekét és mozgóképes anyagokat is.

Major Hajnalka disszertációja a szövegalkotást vizsgálja a régi-új diszciplína eszközeivel. Hogy a szövegalkotás mennyire fontos a kompetenciaközpontú oktatásban, azt nem kell külön hangsúlyozni, azonban az elmondható, hogy az elmélet a gyakorlat előtt jár, és a tanároknak egyelőre viszonylag kevés praktikus segédkönyv áll a rendelkezésükre. Ebből a hiányból sokat pótol a Retorika és szövegalkotás. Ez a könyv azért is kiemelten hasznos, mert a szerzője gyakorló középiskolai tanár, aki másfél évtizedes pedagógiai tapasztalatait közvetlenül és szerves módon beépítette a kutatói munkásságába. Elemzett korpusza jelentős hányadát diákjai szövegalkotásai teszik ki. A vizsgahelyzetben keletkezett szövegek összevetése tematikailag és a képzés elején, illetve a végén, összehasonlítási lehetőségeket biztosít. A disszertáció alkalmazott retorikai fejezeteinek célja „a klasszikus és a modern retorika segítségével egy végzős tanulócsoporthoz szövegalkotási készségrendszerének diagnosztizálása” (11). (Az egyszerű oldalszámok az ismertetett könyvre vonatkoznak.)

Hogyan visz új szempontokat az oktatásba és az értékelésbe egy olyan régi, ha nem a legrégebbi diszciplína, mint a retorika? A retorikának – mint a könyv elméleti fejezetiből is kiderül (13–78) – sokrétűek már a klasszikus alapjai. Az ékesszólás már Arisztotelész idején a meggyőzés gyakorlatából a meggyőzés tudományává emelkedett. Quintilianus kibővítette a retorikát olyan módon, hogy évszázadokkal később arra épülhetett a prózai műfajok elmélete. Az alakzat- és szóképtan alapjai már Cornificiusnál, sőt a korai görög rétoroknál is megtalálhatók. Az újkorban és az huszadik században megfigyelhető a retorika szétagyolódása, de az irányzatok összekapcsolódása is. Egyes iskolák, mint például a liège-i μ -csoport (l. DUBOIS J. et al. 1970.) a retorikát az alakzat- és szóképtanra egyszerűsítette, más kutatók viszont épp kibővítették például az etika (PERELEMÁN, RICHARDS) vagy a vizualitás irányába (BURKE). Nagy érdeme MAJOR HAJNALKA könyvének, hogy elemzési módszerében a lehető legtöbb iskola és irányzat szempontrendszerét figyelembe vette. Az iskolai oktatás és teljesítményértékelés az utóbbi években, évtizedekben formalista irányba tart. Épp a kompetencia alapú oktatási elvek okán-ürügyén elhanyagolják például az adatok emlékezetbe való rögzítését és az etikai értékek tárgyalását. A könyvben külön fejezet szól az emlékezőtehetség (memoria) vizsgálatáról is.

A retorika lehető legteljesebb körű alkalmazása a gyakorlatban a szempontrendszer és részszempontrendszer mérésben történő érvényesítése által valósul meg. A vizsgálat követi a rétor feladatait (feltalálás, elrendezés, stílus, előadásmód, emlékezőtehetség), a részfeladatokat külön alfejezetekben tárgyalva. Érdeme a könyvnek és szerzőjének, hogy a retorikai szituációt (BITZER 1968) külön fejezetben tárgyalta (93–117). Ezzel a választással a szerző hangsúlyozza, hogy a szükséglet-kényszerek/korlátok és a hallgatóság viszonylatában a retorikai cselekvés morális tett. A kellő előkészítés (érvek, szakirodalmi hivatkozások) lehetővé teszi a tanár tárgyilagos értéktételezt szubjektívnek vélt részkerdeés esetén, illetve a listázott szempontok biztosítják, hogy csupán egy összbenyomás alapján állapítson meg érdemjegyet. Az összbenyomást ugyanis befolyásolhatják az első-ségi és frissességi hatások, a rokonszenv és az ellenszenv, de több más tényező is.

A könyv szerkezete világos, felépítése logikus. A tudományos igényesség és a gyakorlati alkalmazhatóság szerencsés összhangban találkozik benne. A mű fejezeteiről már volt szó az előző bekezdésben, de ki kell emelnem, hogy a szöveg tartalmazza a kutatási

célok és módszerek leírását, a retorika és a fogalmazástanítás ismertetését, a téziseket, az elméleti megalapozású elemzéseket és a következtetéseket – mindezeket bő szemléltető és értékelő anyaggal (például grafikonokkal) kiegészítve a törzsszövegben és a függelékben.

MAJOR HAJNALKA bőven és adekvát idéz a klasszikus és modern retorika, illetve a fogalmazástanítás hazai és nemzetközi, az utóbbi kategórián belül idegen nyelvű szakirodalmából. Utalásrendszere annyira átgondolt és rendszerezett, hogy a könyv a retorika tanításához is kiváló tankönyv vagy segédkönyv lehet. Az elméleti kategóriákat az elemzések példái érzékletesen szemléltetik. Az utalások az elemző fejezetekben annyira bőségesek, hogy azok többségét inkább az elméleti részben vagy a felvezető alfejezetben kellett volna elhelyezni. Ezt az aránytalanságot részben elsimítja az alfejezetek logikus tagolása.

Módszertani problémát vethet fel, hogy a szerző saját diákjainak a szövegalkotását vizsgálja. Kérdés, hogy mennyire azt kapja viszont az eredményekben, amit maga előírt az tanulóévek alatt, az együttműködésük során. Igaz, a pedagógia alapfeladata valamit megtanítani majd azt számon kérni; a retorikai mérés szempontrendszere viszont nemcsak ismereteket ellenőriz, hanem képességeket is. Az szól még a korpusz kiválasztása mellett, hogy a szerző a méréseket több, szám szerint négy egymást követő korcsoport diákjai körében végezte el. Az évfolyamok közti összehasonlításon kívül az adott osztályok fejlődését is vizsgálta azáltal, hogy a középiskola első és utolsó (érettségi) évében is készített felmérést. Külső kontrollesoportnak pedig egy 1996-ban megjelent érettségidolgozat-gyűjteményt is elemzés tárgyává tett (PÁSZTOR szerk. 1996).

A dolgozat legnagyobb erényének az alkalmazhatóságot, illetve a feladatok és mérések megismételhetőségét tartom. Igazi gyakorlatias segédkönyv, amelyben számos táblázat és grafikon összesíti a szakirodalom és a szerző saját kutatása eredményeit. A 86–87. oldalon található 7. táblázat („Értékelőlap szövegalkotási feladat retorikai elemzéséhez”) 48 szempontot tartalmaz. A következő két oldalon a szerző saját szempontrendszerét a hatályos NAT és Kerettanterv iránymutatásaival veti egybe. Tudományos vizsgálathoz indokolt a 48 szempont, de talán egyszerűbb szövegalkotási feladatok elemzéséhez kevesebb is elegendő lenne. Nyilván, a gyakorló, és a könyvet alkalmazó tanár maga is készíthet rövidített változatot kisebb feladatok értékeléséhez.

Dicséretes, hogy a szerző több, a dolgozatban még nem alkalmazott vizsgálati szempontrendszert előre kidolgozott. A függelékben például megtalálható a szóbeli vizsga értékeléséhez javasolt szempontok listája (324), és azon érettségi tárgyak listája, amelyek esetén ezt a táblázatot érvényesíteni lehet. A szerző maga is megjegyzi, hogy másik szakja, a történelem oktatásában is szeretné hasznosítani a disszertációja tanulságait (254).

Kérdésként merült fel bennem, hogy mennyire lehet hatékony a diákok önellenőrzésére javasolt szempontrendszer, például a függelékben a 327. oldalon javasolt táblázat. Bizonyára a jobb képességű és motivált diákokból álló osztályokban végezhető önellenőrzés, és a kognitív nevelési irányzatok is támogatják a tanulás és az értékelés ilyen formáit. Mindenesetre a könyv nyitva hagyja mindkét ellenőrzési forma lehetőségét, és egy konkrét érvelő dolgozat tanári értékelését közzé is teszi (315–316).

Összességében elmondható, hogy a doktori értekezést tartalmazó könyv úttörő jellegű, hiánypótló, és gyakorlatilag széleskörűen hasznosítható az anyanyelv, a retorika és már tárgyak oktatásában, illetve az ismeretek és kompetenciák mérésében. A hipotézisek a teljes mű, az elemzések ismeretében teljesültek. Kiemelném a 9. hipotézist és belőle egy metaforát, amelynek alapján a retorikai elemzés szempontsora egyfajta „szerszámoszláda”,

amely nemcsak az elemzésben kaphat szerepet, hanem az írásbeli és szóbeli szövegek létrehozásában, illetve a szövegek által általában a problémamegoldásban is.

Hivatkozott irodalom

- BITZER, LLOYD 1968. The rhetorical situation. *Philosophy and Rhetoric* 1: 1–14.
 DUBOIS J. et al. 1970. *Rhétorique générale*. Éditions Larousse, Paris, 1970.
 PÁSZTOR BERTALAN szerk. 1996. *Húsz érettségi dolgozat, húsz szaktanári bírálat, húsz tárgyilagossági értékelés*. Dinasztia Kiadó, Budapest.

DEÁK-SÁROSI LÁSZLÓ

Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet

Kutatás, oktatás, ismeretterjesztés – a magyar dialektológia műhelyeiből

1. CS. NAGY LAJOS – N. CSÁSZI ILDIKÓ, Magyar nyelvjárások. 2015. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 212 lap – 2. KISS KÁLMÁN, Csúry Bálint és a szamosháti tájnyelv. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság. Varadinum Script Kiadó. Nagyvárad, 2015. 301 lap – 3. HORVÁTH KATALIN – HULPA DIÁNA, Kárpátaljai magyar népi frazémák. II. Oktatás-módszertani segédesszköz a harmadéves magyar szakos hallgatók számára. Ungvár, 2010. 40 lap

Örömdetes tény a magyar nyelvjáráskutatás számára, hogy az utóbbi egy évtizedben is folyamatosan s egyre nagyobb számban jelennek meg olyan kiadványok, amelyek a nyelv területi változatait vagy magát a nyelvjáráskutatást kívánják bemutatni. Recenziómban három olyan kiadványt ismertetek, amelyek különböző megközelítési módokban adnak képet a magyar dialektológia egy-egy szeletéről, tudománytörténetéről (vö. még DANCZI: MNy. 2015: 360–366).

1. CS. NAGY LAJOS és N. CSÁSZI ILDIKÓ Magyar nyelvjárások című kiadványukban az ismeretterjesztés feladatát vállalták magukra. Könyvükben szeretnék a dialektológia fogalmával ismerkedő olvasók számára is kézzelfoghatóvá tenni a magyar nyelv területi sokszínűségét, e sokszínűség kialakulásának okait s kutatását. A szerzők fontosnak tartják a helyi változatok bemutatása mellett azt is, hogy tudatosítsák az olvasóban, hogy egy nyelv variabilitása természetes állapot, s az ennek következtében létre jövő helyi változatok nem valamiféle alsóbb rendű képződmények, hanem igen is fontos részét képezik nemcsak a hétköznapi kommunikációnak, hanem kultúránknak és identitásunknak is (7–10).

A könyv négy fő egységre tagolódik. Az első szakasz a dialektológia tudományát kívánja bemutatni (9–13), középpontjába a szinkrón nyelvjáráskutatást helyezve. Habár a fő hangsúly a jelenkoron van, a könyv e szakaszában helyet kap egy rövid történeti kitekintés is. A diakrón fejezetben a szerzők felhívják az olvasó figyelmét arra, hogy nyelvünknek mindig is voltak területi változatai, s nyelvelméink jelentős része ezen változatok egyikeben jött létre. Példaként Sylvester János *i-ző* Újtestamentum-fordítását idézik, ami mind nyelvészeti, mind történeti szempontból, igen jó választás. Hasonlóan üdvözölhető az ismert hadi és művelődéstörténeti események nyelvjárás-egységesítő hatásának kiemelése.